

لحاظ کنیم تا انضمامی شود. این امر محدودی است و من اسم آن را محافظه کاری یا رادیکال بودن نمی گذارم. اتفاقاً مسئله سر این است که این لوازم مختلفی است که این اتفاق می افتد.

چه در مرحله استنباط و چه در مرحله تحقق فتوای فقهی، ما باید آن فضای ساخته شده توسط فرهنگ را با عناوین مختلف لحاظ کنیم، اما فقه در گیر یک دوگانه بین نظام مطلوب و نگاه عملگر ایانه به فرهنگ می شود؛ مثلاً فرض بفر ما میسد ما در مسئله حجاب یک حالت و فتوای مطلوب داریم و یک میدان عمل با همان فضای فرهنگی که با آن نظام مطلوب فاصله دارد و فقه برای اینکه بتواند در فضای کنونی کار کند، در پی عملگرایی و کوتاه آمدن از حالت مطلوب به سمت تأثیر در وضع موجود حرکت می کند.

فرحانی: من در زمینه های پیدایش چنین سؤالی با شما موافقم، اما این خوانش از بحران و واکنش این زمینه ها را نمی پذیرم. پس من زمینه ها را قبول دارم، زمینه های اجتماعی و زمینه های سیاسی، که البته زمینه های سیاسی بسیار مهم هستند، زمینه های تمدنی خیلی اثر دارند، زمینه های اقلیمی و بومی، که این ها را نمی خواهم انکار کنم، اما خوانش من متفاوت است. من یک تصویری از فقه دارم، یعنی همان تصویری که آقا و امام می گویند و زمان دبیرستان هم از آقای مطهری این را واقعاً فهمیدم که فقه مدلش یک مدل جت اسکی است. جت اسکی وقتی زیر آب می رود، بالا که می آید روی آب می پرد. فقه غرق نمی شود، درحالی که این نگاهی که ما امروزه در این

مسئله را نمی پذیرند. در این وضعیت که الان به وجود آمده است، به نظر می رسد فقه ناخواسته به سمتی می رود که به حد ضرورت و اختیاری که دارد احکام و فتاوا را خود را پیاده کند. این تن دادن به شرایط اجتماعی نوعی محافظه کاری و انفعال برای فقه به وجود می آورد. این ماهیت محافظه کارانه فقه را چگونه می توان پذیرفت و آن را در مقام سیاست گذاری نگه داشت؟

سلطانی: من اسم این وضعیت را ماهیت محافظه کارانه نمی گذارم. کار خوبی که در فقه شکل گرفت یکی مقام جعل و اعتبار حکم است و دیگری مقام عمل و انتساب حکم. فقها از مقام جعل حکم کوتاه نیامدند. باید بحث کنیم که در مقام جعل حکم چقدر زمان و مکان حضور دارد. این یک بحث علی الحده است. یک قسمت بحث بر سر امتثال حکم است. در مقام امتثال، همیشه این طور نبوده که حکم ثابتی داشته باشیم، زیرا نوع ایدئال یک امر فرامکانی و فرامکانی است. وقتی محقق شود، در زمان و مکان محقق می شود. لابد باید توجه داشت. اتفاقاً توجه خوبی که فقها داشتند این است که وقتی این می خواهد پیاده شود، یعنی امتثال شود، باید لوازم و شرایط زمانی و مکانی آن را لحاظ کند. اتفاقاً این حکم در این بستر این معنا را دارد و در بستر دیگری معنای دیگری دارد. این موضوع به این معنا نیست که ما از آن کلیت کوتاه آمدیم، بلکه کلیتی فرای تاریخ شکل دادیم. ولی وقتی وارد روابط تاریخی، فرهنگی و اجتماعی می شویم ناچاریم این مؤلفه های زمانی و مکانی را